

Ett riktigt arbete?

Tant Gunnis kunskap

Alldeles bredvid mitt barndomshem i Västerbottens inland bor tant Gunni i ett stort hus med utsikt över sjön. Gunni lever själv, sedan hennes barn flyttat ut. Hon har en man också, en särbo, som heter Hjalmar. Men honom vill hon inte ha in i huset alltför mycket, för han snusar och luktar rök och sådant har Gunni längre ingen fördragsamhet med sedan hennes första man dog för många år sedan.

Eftersom vi inte har någon släkt i närheten får Gunni agera ställföreträdande mormor. Av Gunni får jag limpsmörgås med hushållsost att doppa i varm choklad om vintrarna. Och av Gunni har jag, under långa vinterkvällar, lärt mig att sticka häl på raggsockor.

Gunni behärskar helt enkelt allt som har med den lilla världen att göra – hon är hemmets härskarinna. Visserligen en väldigt fnissig och opretentiös sådan, men icke desto mindre omnipotent. Hon berättar hur hon som tonåring skickats i hushållsskola uppe på byn, invid kyrkan. Hur hon blev fröken Lydia Gutkes favoritelev för att hon hade så flinkt handlag.

Och som Gunni kan städa! I hennes hem städas inte på lördagar – där städas lite varje dag, enligt ett särskilt system. Som barn hade jag inte ordning på vad som skedde när. Men när jag då och då hälsade på var det alltid något städprojekt på gång: hon svabbade golv, tvättade fönster, polerade lister, vädrade

sängkläder, skurade spisen. Alla sysslor fick ta sin tid och allt tycktes inplanerat. Ibland gick hon över till sonen och svabbade även hans golv, något irriterad över hans slarv. Och ibland var det den ensamstående granngubben som behövde extra hjälp med skurborsten.

Minnet av tant Gunni kommer till mig när jag funderar över städningens väsen. För Gunni, får jag för mig, var städningen såväl en kompetens hon var utbildad för som en traderad kunskap, ett omsorgsarbete i hemmet, en tjänst hon kunde göra sina grannar och vänner och ett arbete hon ibland fick betalt för. På så vis illustrerar Gunnis kunskap den glidning mellan arbete och omsorg som hemmastädningen utgör. I detta kapitel ska jag närmre undersöka denna städningens position som både arbete och »icke-arbete«. Den är nämligen, som jag ska visa framöver, viktig för att vi ska förstå städningens status och roll, såväl idag som historiskt.

Forskare är eniga om att hemarbetets ambivalenta ställning i det moderna samhället till viss del måste betraktas mot bakgrund av de samhällsförändringar som sker i skiftet mellan bondesamhälle och industrialisering (se Giles 2004). I bondesamhället utfördes produktionen av livsmedel och andra förnödenheter inom ramarna för hemmet och familjen, där kvinnor och barn deltog aktivt. I och med industrialismens framväxt, i Sverige någon gång under slutet av 1800-talet, flyttade stora delar av produktionen ut från hemmet till den offentliga sfären, som nu än tydligare kom att bli männens arena. Hemmet och det som skedde inom hemmets väggar blev därigenom successivt liktydigt med konsumtion och reproduktion snarare än med produktion – och kom också att associeras med kvinnan (Felski 2000, Gillis och Hollows 2009). Redan 1884 beskriver Friedrich Engels (1884/1945, s. 93) hur denna »privati-

sering» av hushållsgöromål kom att inverka på kvinnors status och villkor: »kvinnan blev den första av tjänarna, utträngd ur deltagande i den samhälleliga produktionen«. Hemmet blir nu också liktydigt med fritid, en tid som enligt bland andra Henri Lefebvre (1984) uppkom först i och med industrialiseringen. Offentligheten däremot knyts till arbetstid.

Framväxten av ett borgerligt hem- och familjeideal fick också tydliga konsekvenser för hemarbetets status som arbete. Kvinnan förväntades lägga ner sin tid och själ i att skapa ett vackert, kultiverat och sunt hem för sig och de sina, som skydd mot den stökiga världen utanför (Frykman och Löfgren 1979, Åström 1986). Medan hon borgade för privatlivets vila, återhämtning och fritid stod han för offentlighetens produktion och arbete. Den verksamhet som bedrevs i hemmet framställdes därigenom som ett icke-arbete. Detta trots att en hel del av hemmasysslorna – inte minst just städningen – till och med var något som många lejde ut mot betalning. I borgerliga hem (liksom i många mindre bemedlade hushåll med hemmafru) tycks det ha varit mer regel än undantag att ha en anställd kvinna i form av hembiträde, husfru eller städhjälp, som utförde de tunga arbetsuppgifter där bland annat städning ingick (se t.ex. Marander-Eklund 2014). Samtidigt sorterades sysslorna till den privata sfären och räknades därför inte helt och hållet som riktigt arbete.

Den verksamhet som sker i hemmet, det vill säga de sysslor som räknas som hemarbete, har som synes varit svåra att både definiera och värdera såväl teoretiskt som i praktiken. Inte minst gäller det städningen, som tenderar att hamna alldeles särskilt mellan stolarna. Jag kommer framöver att fördjupa mig i några politiska debatter/skeenden i historien där just städningens ambivalenta position som både arbete och icke-arbete blir tydlig. Särskilt fokus kommer att ligga vid hur arbete måste

förstås i relation till föreställningar om tid. Om de två tidigare empiriska kapitlen har fokuserat på tid och genusgörande, kommer detta kapitel att kretsa kring tid i relation till plats. Som Sarah Sharma (2014, s. 14) poängterar är nämligen tid och plats intimt sammanvävda. Medan vissa platser, som exempelvis flygplatser, köpcentrum eller börsfirmor, associeras med en snabb, modern och framåtskridande tid, frammanar andra platser, som exempelvis äldreboenden, kyrkor och avfolkningsbygder, andra associationer. Inte minst bär hemmet som plats på föreställningar knutna till tid, något jag diskuterade i inledningskapitlet.

Med städningens specifika temporalitet och hemmet som särskild plats i bakhuvudet vill jag, genom några historiska nedslag, synliggöra och borra djupare i den specifika ambivalens som omger städningen som arbete. Detta samtidigt som jag placerar den samtida empirin i en historisk kontext. Jag tänker mig nämligen att den historia jag snart ska skissa existerar som ett mer eller mindre tydligt eko i mina intervjupersoners berättelser om städning.

Hembiträdesfrågan

Det första »nedslaget« galler hembiträdets villkor och tillvaro – det vill säga den person som tenderade att få städningen på sin lott. Hembiträdesyrket kom att bli en fråga på den politiska dagordningen från 1930-talet och framåt. Anledningen var att det inte längre gick att få tag i kvinnor som var villiga att arbeta under de omständigheter som erbjöds. Det var helt enkelt allt färre kvinnor som kunde tänka sig att ta tjänst som piga – eller hembiträde som arbetet hade börjat kallas. Detta skapade en rad problem, framför allt i samhällets mer tongivande kretsar.

»Både i städerna och på landet«, skriver Lisa Öberg (1999, s. 166), »ropade husmödrar förgäves efter ett nytt litet 'hembí' när det gamla slutat.« Och även om det under mitten av 1930-talet inte var mer än en tiondel av alla hushåll som anlidade hembiträden, växte gruppen av yrkesarbetande medelklasskvinnor med behov av en person som kunde sköta hushållet när hon själv var på jobbet (jfr Platzer 2007, s. 17).

I Alva och Gunnar Myrdals *Kris i befolkningsfrågan* (1934) ställs flykten från hembiträdesyrket i relation till problemet med den sjunkande nativiteten. Möjligheten för kvinnor att kombinera yrkesliv med ansvar för hem och familj, hävdade paret Myrdal, byggde helt enkelt på att samhället hjälpte till och underlätta- de hemarbetet. Det faktum att allt färre unga kvinnor tycktes villiga att söka hembiträdesjobb formulerades nu alltså som en viktig samhällsfråga som diskuterades av politiker och samhällsdebattörer. 1933 tillsatte regeringen till och med en utredning för att undersöka saken – och hade så definierat en tidigare »privat« fråga som en politisk angelägenhet.

Hembiträdesutredningens förslag riktade in sig på att höja hembiträdets status genom utbildning och professionalisering och därmed göra det mer likt ett »riktigt« arbete. Bland annat rekommenderades inrättande av en hembiträdesskola med ett omfattande kursprogram. Intressant nog, som bland andra Yvonne Hirdman påpekar (2007, s. 45), föreslogs varken höjda löner eller arbetstidsreglering – områden som i mångt och mycket skilde hembiträdesyrket från andra möjliga yrken för unga kvinnor. Under tiden för utredningen var hembiträderna bland de lägst betalda i landet och arbetstiden kunde i snitt uppgå till 83 timmar per vecka (Öberg 1999, s. 170). Eftersom hembiträderna stod utanför kollektivavtalsområdet var de undantagna från den ordinarie arbetstidslagstiftningen. Anled-

ningen till detta var huvudsakligen det som Socialstyrelsen i sin utredning om hembiträdets levnadsvillkor formulerar som »det husliga arbetets karaktär«; att arbetet i familjen kommer i första hand medan fritid och vila får anstå.¹⁹ I många ögon ansågs »husligt« arbete omöjligt att reglera tidsmässigt, då det gick ut på att vara ständigt till hands. Dessutom skulle en arbets-tidsreglering kollidera med arbetsgivarens behov av avlastning under dygnets alla timmar. Inte minst tänktes hembiträdernas rätt till reglerad arbetstid riskera att leda till minskad nativitet nationellt sett. I slutändan kom arbetsgivarna och de tänkta barnfamiljerna ur borgarklassen att ställas mot hembiträderna, som fick vänta ända fram till 1971 för att få den 8-timmars arbetsdag som merparten av svenska arbetare fått redan under 1920- och 1930-talen (Öberg 1999).

Trots utredningar och kursverksamhet fortsatte alltså kvinnorna att fly hembiträdesyrket. Kanske var utbildningssatsningarna till och med en av orsakerna till att »pigan« successivt försvann från hemmen (Hirdman 2007). Det utbildade hembiträdet tog nämligen hellre andra arbeten inom den expanderande offentliga sektorn (se även Platzer 2006). Det »husliga« arbetet tycktes helt enkelt mer attraktivt utanför det privata hemmet, där sysslorna var mer att likna vid ett »riktigt« arbete. För att åtgärda hembiträdesbristen kom regeringen därför att börja rekrytera arbetskraft utomlands. Under andra världskriget infördes exempelvis en undantagslag som gav lättnader i kravet på arbetstillstånd för vissa nationaliteter och kategorier av arbeten, såsom hembiträdesarbete. Undantaget innebar också att kvinnor födda utanför Norden som ville arbeta i Sverige var hänvisade till hembiträdesjobb i två år innan de kunde söka annat. Med sämre betalda hembiträden från bland annat det krigssargade Tyskland löstes alltså hembiträdesfrågan temporärt (Strollo 2013).

Så, vad säger oss då detta exempel om städning som syssla? Det första vi kan konstatera är att hembiträdesyrket är svårdefinierat som arbete betraktat. Det är visserligen betalt, om än mycket lågt och delvis i natura med mat och husrum. Samtidigt förutsätter det i stort sett oinskränkt tillgänglighet i relation till arbetsgivaren. Arbetsuppgifterna är tämligen ospecificerade och kan ändras efter behoven hos arbetsgivaren, som i sin tur är en privatperson (ofta av kvinnligt kön). Dessutom sker yrkesutövningen inte på en offentlig plats, utan i det privata, där arbetaren också har sin sovplats eller i bästa fall sitt rum. Detta betyder att hembiträdet helt enkelt inte har någon egen privat tid att tala om: tid att träffa vänner eller kärlekar, odla egna intressen eller besöka föräldrar och släkt. Hon lever således hela sitt liv i offentlig tid, på arbetsgivarens privata.

Vi ser alltså hur hembiträdesyrket inte liknar ett »riktigt« arbete varken vad gäller tid eller plats. Allt detta sammantaget tycks också bidra till att kvinnor flyr yrket. De undviker det »husliga«, icke-arbetsmässiga, som inbegriper ständig tillgänglighet och lojalitet, till låg ersättning. Det icke-arbetsmässiga ser samtidigt ut att vara det som husmödrar, beslutsfattare och utredare är måna om att bevara. Annars skulle de förmodligen sett till att begränsa arbetstiden i linje med de flesta andra yrken för tiden.

Sammanfattningsvis blir städningens ambivalenta status som både arbete och icke-arbete en viktig förklaring till att den uppfattas som oattraktiv i de unga kvinnornas ögon och samtidigt en svår nöt för beslutsfattarna att knäcka. Mer specifikt är denna status nära förbunden med plats och – kanske framför allt – den ständiga tillgängligheten, det vill säga tid.

Den professionaliserade hemmafrun

Jag ska nu uppehålla mig vid ett annat historiskt exempel där städningens status som arbete hamnar i fokus: det som har kommit att beskrivas som professionaliseringen av hemmafrun. Vi har här att göra med samma problemformulering som gällde hembiträdesfrågan: hur är det möjligt att få kvinnor att (nöja sig med att) utföra sysslorna i hemmet? Vi har också att göra med ungefär samma tidsperiod (dvs. från 1930-talet och framåt) och samma omständigheter. Sveriges låga nativitet liksom den höga arbetslösheten får politiker att börja fokusera på villkoren för kvinnorna i hemmet. Frågan gäller om det är möjligt att, genom en statushöjning av hemarbetet, få kvinnor att låta bli att söka sig ut på arbetsmarknaden (alternativt: att stanna hemma om de redan förvärvat arbetade) (Lövgren 1993). På liknande sätt som med hembiträdesfrågan kom alltså arbetet i hemmet att politiseras.

I *Sakernas tillstånd* beskriver Boel Berner (1996, s. 245) hur ett av svaren på »hemarbetsproblemet«, såsom det formulerades, kom att heta professionalisering. Målet var helt enkelt att omvandla husmoderns sysslor till en rationell yrkesroll – att skapa en person som var systematisk och inte föll tillbaka på gammal slentrian och ålderdomliga metoder. Detta skulle i sin tur medföra högre status för »yrket«. Vi ser hur expertisen kring hushållet formligen exploderar under efterkrigstiden i form av hemkonsulenter, konsumentupplysare, hushållslärarynnor, journalister och forskare. Ett exempel på detta är Hemmets forskningsinstitut (HFI), som inrättades 1944 i syfte att effektivisera och professionalisera hushållsarbetet. Tanken var att synliggöra tidigare osynliggjorda sysslor och samtidigt, genom rationalisering och vetenskapliga metoder, bidra till att få dem mer arbetslika, med andra ord att skapa arbete av icke-arbete (se t. ex. Boalt 1983).

Ett sätt att göra detta var genom att fokusera på tid: att mäta steg, räkna sekunder och ruta in dagen i tydliga delar. I sin avhandling beskriver Britta Lövgren (1993) hur HFI inrättade laboratorier, där tidsåtgången för exempelvis bakning, diskning och golvrengöring undersöktes genom att en expert satt vid köksbordet och klockade tiden det tog för försökspersonen att utföra sysslan. Energiåtgången stod också i fokus. Den mättes genom att försökspersonen, under exempelvis diskning, fick andas genom ett munstycke som kopplades till en stor påse på ryggen. Tanken var att experimenten och det noggranna mätandet av tid skulle ge underlag för offentliga reformer som kunde underlätta och rationalisera hemarbetet (jfr Hagberg 1986).

Det var emellertid inte enbart de enskilda sysslornas tidsåtgång som undersöktes och mättes. En potentiell lösning på hemarbetets karaktär av evighetsarbete blev att rätta sig minutöst efter klockan under dygnets alla timmar, i form av noggrann indelning av husmoderns tid. »Tillvaron«, skriver Berner (1996, s. 157), »rutades in i vad som ibland förefaller vara mer rituella än strikt behövliga tvagningar av hemmet.« Alla sysslor borde ske i en viss ordningsföljd, på bestämda tider och i enlighet med husmoderns uppsatta schema.

Ett viktigt mål med professionaliseringen av hemarbetet var alltså att göra de bitvis oformliga hemmasysslorna mer arbetslika. Arbetet skulle effektiviseras tidsmässigt för att kunna rationaliseras och moderniseras, något som i sin tur ledde till både normalisering och kontroll. Hemarbetet blev helt enkelt mer att likna vid ett reglerat, övervakat och standardiserat arbete – utan att för den skull generera någon ersättning i form av pengar.

Vi ser alltså en motsatt rörelse jämfört med hembiträdesfrågan: om det ansågs omöjligt att reglera hembiträdenas arbets-

tid, blir tiden det främsta medlet i försöken att göra arbete av hemmafrutillvaron. Samtidigt vittnar bland annat det informationsmaterial som riktades till husmödrarna om en uppenbar ambivalens. Anne Marit Myrstad (2005), som analyserat norska och svenska husmorsfilmer (dvs. marknadsföringsfilmer riktade till hemmafruar) under 1950- och 1960-talen, visar hur kvinnorna i filmerna framställs som just *hemarbetare*. Samtidigt tycks andemeningen vara att det arbete kvinnorna utför bör minimeras, för att slutligen försvinna. Teknisk expertis i form av dammsugare, tvättmaskin och halv- och helfabricerad mat framställdes som en bit på vägen för att underlätta och slutligen eliminera hemarbetsbördan, så att hemmafrun kunde lägga sin tid på annat.

Lena Marander-Eklund (2014, s. 113) noterar en liknande tendens i studien *Att vara hemma och fru*. De intervjuade kvinnornas erfarenheter av tillvaron som hemmafru under 1950-talet vittnar om en kluven inställning till hemarbetet – och inte minst till städningen som arbetssyssla. Dels förväntades husmodern hålla hemmet skinande rent och oklanderligt. Samtidigt fick hon inte lägga alltför mycket energi och vikt vid städningen. Framför allt skulle hon inte framstå som någon som fått »städning på hjärnan«. Dessa motstridiga förväntningar måste betraktas mot bakgrund av de tidsanvändningsstudier som visar att den nya tekniken resulterade i ökad standard snarare än minskad tidsåtgång (se Nyberg 1989, Lövgren 1993). Istället för att hemmafruarna fick mer tid över tycks rationaliseringen alltså ha bidragit till ökade krav på perfektion. Med Boel Berners (1996, s. 285) formulering fanns det helt enkelt ett drag av desperation i den nya husmoderns uppgifter – hon skulle inte enbart organisera tillvaron så effektivt och rationellt som möjligt, hon skulle också (och framför allt) skapa ett lyckligt hem, där motsatta dygder gällde.

Hemarbetet var således något som inte borde märkas alltför mycket och helst stökas undan på minsta möjliga tid, så att kvinnan fick mer tid över till det som verkligen räknades: att möjliggöra en plats för fritid, kärlek och familjesammanhållning, bortanför rationalitet och effektivitet (jfr Hoy 1995, s. 123). På så sätt synliggörs hur verksamheten i hemmet, huvudsakligen genom olika former av tidsreglering, simultant konstrueras som både arbete och motsatsen till arbete.

Husmor, hemmafru eller förvärvsarbetare

Under 1960-talet sker förändringar i synen på hemarbete och kvinnors relation till arbetsmarknaden. Yvonne Hirdman (2007, s. 111, 112) talar om detta som en ny form av genuskontrakt, där idealet inte längre är att kvinnan huvudsakligen ansvarar för hushåll och barn i hemmet. Istället ska könen likställas inför både arbetsmarknad och hemarbete. Husmorsyrket som idé och politiskt ideal försvinner successivt, till förmån för åttatimmarsdagen: åtta timmar arbete, åtta timmar fritid och åtta timmar sömn (en uppdelning som alldeles uppenbart bortser från tid för hemarbete). Arbetsmarknaden expanderar och kvinnorna är, till skillnad från tidigare årtionden, efterfrågade (Platzer 2009).

1961 inleder Arbetsmarknadsstyrelsen till och med ett aktiveringsprogram för att göra hemmafruar till lönearbetare. Tanken var att förändra attityder och erbjuda omskolning och utbildning för att få de kvinnor som tidigare varit hemmafruar att söka sig till traditionellt manliga arbetsplatser inom exempelvis industrin. I realiteten kom de istället huvudsakligen att sugas upp av den offentliga sektorn, som skapas under denna tidsperiod (Florin och Nilsson 2000, Carbin, Kvist och Overud

2017). På så sätt flyttades en stor del av den omsorg och omvårdnad som dittills skötts oavlönat i hemmen ut i offentligheten. Samtidigt var det många sysslor som fortfarande behövde utföras hemmavid, som exempelvis matlagning, städning och omsorg av barn de timmar de inte omhändertogs på offentliga institutioner. Kontentan blev att kvinnorna fick (ofta deltids-) arbete inom vård och omsorg, samtidigt som de skötte liknande sysslor i hemmet under sin »fritid« (Hirdman 2007, s. 111f.).

Intressant i detta sammanhang – och för min fråga om synen på hemarbete som just arbete – är hur »jämförbarhetskontraktet« bygger på idén att hemarbetet blir arbete först när det förflyttas från hemmet. Inte förrän det inlemmas i den offentliga sfären (genom skapandet av den offentliga sektorn) och regleras tidsmässigt på liknande sätt som annan sorts produktion, blir det ett »riktigt« avlönat arbete (jfr Jordansson och Lane 2017, s. 17). Skillnaden mellan den professionaliserade hemmafrun, som ju fått lära sig att effektivisera och rationalisera sina sysslor enligt produktionens tidsmall, var att de offentligtanställda kvinnorna både fick lön för sina arbetsinsatser, fackliga rättigheter och reglerad arbetstid. En annan aspekt av denna process var att samhället, till skillnad från tidigare, tog kollektivt ansvar för uppgifter som dittills fallit på enskilda kvinnor att utföra (eller leja ut till andra kvinnor) i hemmen, såsom exempelvis vård av barn och gamla.

Samtidigt ser vi hur de sysslor som fortsätter att knytas till hemmet försvinner från den politiska dagordningen och därför än mindre betraktas som arbete. Det gäller inte minst städningen. Från att, under några årtionden, ha stått i blickpunkten för såväl moderniserings- som rationaliseringsprojekt, blir städningen återigen en tämligen osynliggjord vardagssyssla. Detta inverkar dels på de personer (huvudsakligen kvinnor) som förväntas utföra jobbet utöver sitt betalda förvärvsarbete utanför

hemmet. Dels inverkar det på den kategori vars arbete var att ta hand om andras hem, i andras hem – nämligen hembiträderna. Dessa får, som vi tidigare sett, inte lagstadgade rättigheter och reglerad arbetstid förrän så sent som 1971.

För att sammanfatta: under 1960- och 1970-talen görs omsorgs- och hushållssysslor till arbete genom att flyttas ut från hemmet och in i offentligheten. De sysslor som inte gick att förflytta, inte minst vardagsstädningen, blev således paradoxalt nog än mindre betraktade som riktigt arbete, vilket synliggör platsens centrala position för definitionen av vad som är ett riktigt arbete. Från att, under mellan- och efterkrigstiden, ha framställts som en viktig samhällsuppgift för den enskilda kvinnan, kom det arbete som lokaliserades till hemmet från 1960-talet och framåt att presenteras som en mindre viktig uppgift, vid sidan av det »riktiga« lönearbetet.

Ideologiska förändringar

Husmoderns och sedermera hemmafruns sorti från både den politiska och samhälleliga dagordningen är en synnerligen komplex historia, sammanvävd med både institutionella, ekonomiska och samhällspolitiska förändringar. Jag ska nu dröja en aning vid de ideologiska aspekterna av denna förändrade syn på hemarbetet, något som inte minst syns i utvecklingen av Hemmets forskningsinstitut (HFI).

I dess tidiga skede genomsyrades HFI av en civilisationskritik inspirerad av bland andra kvinnosakskvinnan och fredsaktivisten Elin Wägner. Brita Åkerman, som var en drivande kraft inom HFI, pläderade exempelvis i Wägners anda för att hemarbetets värden och livsrytm borde genomsyra resten av samhället – en radikal idé om en annan syn på såväl arbete som tid

(Lövgren 1993, s. 138).²⁰ I förlängningen hägrade en förändring av samhällsordningen, baserad på kvinnors erfarenheter av arbete i hem och hushåll. Boel Berner (1996) beskriver hur HFI, med sina nära kontakter med kvinnoorganisationer och enskilda kvinnor, kopplade samman kvinnorörelse, husmoderlighet, modern teknik och vetenskap i ett både institutionellt och ideologiskt omdaningsprojekt.

Denna ideologiska strömning kom emellertid efter hand att överskuggas av andra politiska inriktningar. 1957 omvandlades HFI till Statens konsumentinstitut (för att senare bli Statens konsumentverk) och bytte därmed både huvudman och målsättning. Detta betydde bland annat att kvinnoorganisationerna förlorade inflytande. Från att ha varit ett institut för den moderna husmodern, kom nu institutionen att fokusera på den könsneutrala konsumenten (Åkerman 1984). Husmodern minskade i betydelse, både som politisk vision och faktisk person. Den ideologiska linje där hemarbetet skulle effektiviseras och minimeras för att möjliggöra för kvinnor att förvärvsarbeta, hade nu tagit överhanden. I *Kvinnans två roller* diskuterar exempelvis Alva Myrdal och Viola Klein (1957) den frustration välutbildade kvinnor upplever över att behöva ägna så stor del av sin tid åt obetalt hemarbete. Ett decennium tidigare hade den feministiska ikonen Simone de Beauvoir (1949) hävdad att hemarbetet är ett av de största hindren för kvinnors autonomi och självutveckling. Och 1978 ger Konsumentverket ut en debattbok med titeln *Rent till varje pris?* där kvinnors frigörelse från hemarbetet står i fokus:

»Det är hög tid att kvinnorna börjar frigöra sig från städoket. Inte så att man omedelbart ska kasta skurtrasan och dammsugaren och sluta städa helt och hållet. Det faller på sin egen orimlighet. Men städning behöver inte ha den centrala roll i tillvaron som den har nu.« (citerat i Steenberg 1983, s. 288)

Denna linje överensstämde bättre med hållningen inom 1960- och 1970-talens kvinnorörelse – den så kallade andra vågens feminism – som lyfte frågan om hemarbete som en central del av kvinnoförtrycket (något jag kort beskrev i inledningskapitlet). Hemmafrun blir, under denna tid, sinnebilden för en patriarkal förtryckarstruktur (Johnson och Lloyd 2004). Titlar som *Kvinnans villkorliga frigivning* (Moberg 1961), *Vara vit mans slav* (Åkesson 1963) och *Har vi råd med fruar? En ofullständig handbok i misshushållningens alla grenar* (Boethius 1967) talar sitt tydliga språk. I tongivande böcker som *Den feminina mystiken* från 1963 ifrågasätter exempelvis den amerikanska författaren Betty Friedan myten om den lyckliga hemmafrun och omtalar ledan över att förpassas till hemmet som »problemet utan namn«. En liknande analys levereras i Ann Oakleys (1974) studie av engelska hemmafruar, där hon visar hur hemarbetet visserligen är att betrakta som arbete – men ett obetalt, ensamt och deppigt sådant. Oakley menar till och med att kvinnors ansvar för städning och omsorg är roten till deras ojämlika ställning.

Det är viktigt att notera att delar av den andra vågens kvinnorörelse anslöt sig till en socialistisk kritik av kapitalismen, där lönearbetet utgör norm och ideal. I tidningen *Vi människor* (utgiven av Svenska Kvinnors Vänsterförbund) fördes exempelvis en livaktig diskussion om hur det så kallade reproduktiva arbetet i hemmet borde utföras i solidaritet av såväl män som kvinnor, snarare än enbart av kvinnan i kärnfamiljen (se Carbin, Kvist och Overud 2017). Den övergripande tanken var att mänskliga behov skulle styra samhällets organisering av både produktionen och reproduktionen. Tidningen drev bland annat linjen att antalet daghemsplatser (en knäckfråga i tiden) borde anpassas efter barnens behov snarare än de lönearbetande föräldrarnas. Och i ett temanummer om arbete används städning, både i det

privata och offentliga, som utgångspunkt för en diskussion om arbetstid, omsorgsarbete och lönearbete (se Waldén 1979).

Trots en delvis annan ideologisk grund pekar riktningen emellertid huvudsakligen ut ur hemmet, bort från hemarbetet. Vi ser alltså, under denna tidsperiod, en ideologisk förskjutning där den politiska hållning som pläderade för att hemarbetets värden och livsrytm skulle genomsyra samhället kom att ersättas av en förvärvsarbetsmodell, där kvinnor och män har lika tillgång till arbetsmarknaden. Samtidigt hamnade de sysslor som trots allt fanns kvar att sköta i hemmet, som exempelvis städning, mellan stolarna (jfr Carbin, Kvist och Overud 2017). För även om »jämställdhetskontraktet« inbegrep såväl lika rätt till förvärvsarbete som lika ansvar i hemmet, kom hemarbetet varken att diskuteras politiskt eller åtgärdas i någon större utsträckning. Där Alva Myrdal, Viola Klein och Eva Wigforss (se t.ex. Wigforss et al 1938) hade föreslagit lösningar i form av kollektivhus, mathissar och kollektivt betalda hushållsarbeterskor, fanns nu i det närmaste inget erkännande av det obetalda hemarbetet som ett politiskt problem. Privat städning återgick från att formuleras som ett arbete för husmodern att utföra till att bli något den förvärvsarbetande kvinnan fick lösa bäst hon kunde på sin fritid.

Pigdebatten och RUT

Under ett antal år, mellan 1960- och 1980-talen, tycks städning i hemmet alltså ha varit en opolitiserad icke-fråga. När nationalekonomen Ann-Marie Pålsson på Almedalsveckan i Visby 1993 föreslog en modell för skattesubventionering av hushållstjänster blev det startskottet för en intensiv diskussion som sedan dess har gått under namnet »pigdebatten«. Pålssons idé fokuse-

rade på att lösa ett ökande sysselsättningsproblem genom att skapa nya arbetsmöjligheter och därmed kunna omvandla tidigare svarta jobb till vita. Ett skatteavdrag för hushållstjänster skulle öka efterfrågan på dem och således skapa fler arbetstillfällen, var hennes tanke.

Även om hushållstjänster inbegriper alltifrån barnpassning till trädgårdsarbete och snöskottning var det städning debatten huvudsakligen kom att kretsa kring – något som med all önskvärd tydlighet illustrerar frågans laddning. Dåvarande LO-ekonomen Villy Bergström reagerade med att tala om en återgång till pigsamhället, vilket fick förslaget att för en lång tid framöver associeras med det klassamhälle Sverige tänktes ha lämnat bakom sig (se Nyberg 1999, Björklund Larsen 2010, s. 106). Argumenten mot förslaget koncentrerades också huvudsakligen kring de associationer av över- och underordning som själva arbetsuppgifterna påminde om. Att städa i någons hem formulerades som sinnebild för förtryck baserat på såväl kön som klass. Ihärdigheten och hettan i den moraliska diskursen kring privata hushållstjänster saknar, som bland annat Elin Petersson (2013) visar, motsvarighet i andra länder. Som jag visade i förra kapitlet tycktes ett samhälle med tjänstefolk helt enkelt strida mot centrala värderingar i det moderna svenska nationsbygget, där Sverige vill vara ett föregångsland vad gäller både jämlikhet och jämställdhet (Platzer 2003, Gavanas 2006). Lisa Öberg (1999) beskriver frågan som extremt ideologiskt laddad av såväl klass, kön och nationalitet som ett tänkt feministiskt systemskap.

Drygt tio år efter att debatten tog fart införde så den borgerliga regeringen 2007 en skattesubventionering av hushållsnära tjänster som kom att kallas RUT-avdraget. Reformen har betraktats som lyckad såtillvida att hushållstjänster nu är en ex-

panderande bransch i Sverige (jfr Gavanoas och Calleman 2013). Det finns flera möjliga förklaringar till detta. Anna Gavanoas (2006) föreslår nedskärningar i och privatisering av offentlig sektor som en viktig anledning för hushållen att köpa hjälp privat. Utlokaliseringen av husmoderns tidigare uppgifter till det offentliga har, helt enkelt, alltsedan 1980-talet, urholkats och alltfler sysslor som tidigare bestämdes som kollektivt ansvar faller nu tillbaka på privatpersoner att ombesörja (jfr Jordansson och Lane 2018). Denna utveckling är en del av en internationell trend där omsorgssektorerna sedan 1980- och 1990-talet har marknadsiserats och privatiserats, med individens valfrihet som slagord. Vi ser en framväxande global postindustriell serviceekonomi med ökad tillgång på arbetskraft både inom och utanför EU (Ehrenreich och Hochschild 2004, Elmhorn 2013).

I detta nyliberala ideologiska klimat har även inkomstskillnaderna mellan olika yrkesgrupper ökat, något som Anita Nyberg (2015) visat leder till ökad efterfrågan på hushållsarbete. När vissa grupper i samhället får mer pengar har de helt enkelt större möjligheter att anställa andra yrkesgrupper mot lägre ersättning (jfr Sundbo 1997). Ann-Marie Pålsson konstaterade under mitten av 1990-talet att hennes förslag om en marknad för hushållsarbete inte kunde utvecklas på grund av »en sammanpressad lönestruktur och högt skattetryck biträdd av en icke obetydlig ideologisk överbyggnad« (Platzer 2003, s. 265) – något som alltså uppenbarligen hade förändrats tio år senare.

Den ideologiska »överbyggnaden«, det vill säga övertygelsen om att privat tjänstefolk signalerade en återgång till ett gammalt förkastligt klassamhälle, var uppenbarligen också på utgång. Lotta Björklund Larsen (2010, s. 98) beskriver hur förändringen i terminologi, från piga, hembiträde, hushållerska

och städerska till lokalvårdare och hygientechniker, illustrerar en successiv förändring av synen på arbetet. Där pigan innehar en beroendeposition i en hierarkiskt organiserad hemmasfär, signalerar lokalvårdaren en mer professionell relation mellan köpare och säljare på en modern marknad.

Denna analys bekräftas av Klara Hussénus (2014), som, i sin undersökning av hur kunder som använder RUT-avdraget legitimerar sina köpta tjänster, föreslår att RUT till och med kommer att stå som symbol för en »ny« hushållstjänstemarknad. Till skillnad från den gamla, som upplevdes som exploaterande och illegal, betraktas RUT som ett någorlunda sjyst sätt att köpa städhjälp, genom exempelvis kontrakt och försäkringar. Själva skattereduktionen upplevs också, enligt Hussénus, som ett »okej från högre ort«, vilket kan tänkas öka acceptansen för köpen (se även Gavanas och Calleman 2013, s. 8).

Vid sidan om dessa globala ideologiska och ekonomiska förändringar anger Ellinor Platzer (2003) yrkesarbetande kvinnors arbetssituation som en viktig anledning till framgången för RUT-avdraget. Eftersom kvinnor förvärsarbetar i allt högre grad och samtidigt förväntas göra merparten av det obetalda hushållsarbetet framstår privata hushållstjänster som en allt rimligare lösning på en ohållbar situation, något som i förra kapitlet tog sig uttryck som en fråga om jämställdhet.

Vi ser alltså, som sagt, en snabbt förändrad diskurs från 1990-talet och framåt. Från att, under 1960-, 70- och 80-talen, ha beskrivits som en politiskt förkastlig återgång till ett gammalt patriarkalt klassamhälle betraktas idag köp av privata hushållstjänster i allmänhet – och RUT-avdraget i synnerhet – som en lyckad reform, stödd av alla partier utom Vänsterpartiet.

Om jag i förra kapitlet diskuterade avdragsgill städhjälp i relation till jämställdhet, lägger jag här fokus på frågan om arbe-

te. Vad säger RUT-avdragets relativa framgångssaga om vilken sorts arbete städning är? En möjlig slutsats är att RUT, det vill säga den statliga subventioneringen av hushållstjänster i hemmet, helt enkelt gör arbete av något som från 1960-talet och framåt slutat att betraktas som ett riktigt sådant. I och med att tvåförsörjarmodellen ersatte husmors-/hemmafruidealet och alltfler kvinnor sökte sig ut på arbetsmarknaden kom, som vi sett, den privata städningen att upphöra att vara en politisk och offentlig fråga. Eftersom kvinnornas intåg på arbetsmarknaden inte nödvändigtvis innebar att männen lade mer tid på hemarbetet blev kvinnorna snarare dubbelarbetande, såtillvida att de arbetade både borta och hemma. RUT återinskriver således frågan om det obetalda hemarbetet i en politisk och samhällsekonomisk sfär och gör det till ett »riktigt« arbete, genom att reglera det (bl.a. tidsmässigt) och ersätta det med pengar. Lösningen är, som vi ser, delvis kollektiv, delvis privat. En del av utgiften står staten för, en del privatpersonen. För arbetsgivarna innebär själva anställningsformen, som på grund av svenska skatteregler oftare sker inom företag än privat, en mindre tydlig koppling till gamla tiders exploatering av enskilda kvinnor. För städarna betyder det vita arbetet rättigheter i form av kollektivavtal och pensionsgrundande inkomst.

Samtidigt visar undersökningar att RUT inte nödvändigtvis förvandlat tidigare svart arbete till vitt. Snarare verkar svartarbetet bestå parallellt med en ökande vit marknad (Gavanas och Calleman 2013, Kvist 2013). Detta betyder i sin tur att en del av städandet i de privata hemmen utförs av arbetare utan fackliga avtal eller regleringar. Dessutom, påpekar Calleman (2013, s. 76, 77), finns det inget system för att kontrollera att de »vita« anställningsvillkoren efterföljs. Det är snarare arbetserbjudanden som kontrolleras av facket, sällan (om någonsin) faktiska

arbetsförhållanden på plats. Ofta omförhandlas dessutom kontrakten direkt mellan kund och arbetare, utan insyn av arbetsgivaren (se Kvist 2013, s. 44). Arbetsvillkoren för de vitt anställda städarna är alltså mindre reglerade än vad formen ger sken av, både vad gäller tid, ersättning och uppgifter.

Hushållstjänstebranschen är dessutom en bransch som delvis bygger på arbete utfört av migranter från fattigare EU-länder och det globala syd (Hedlund och Brännström 2016). I Sverige är städare den yrkeskategori som har störst andel anställda med utländsk bakgrund (ca 48 procent) (Kvist 2013). Detta betyder att betald städning, från att ha varit ett klasskodat kvinnoarbete, numera också är etnifierat och rasifierat. Anna Gavanas, Constanza Tobio och Fiona Williams (2007) menar till och med att migranternas (såväl mäns som kvinnors) hushållsarbete har blivit en möjlig väg för välfärdsstater i EU att uppmuntra sina medborgare till ökad produktion och reproduktion (se även Gallo och Scrinzi 2016). Vi har alltså att göra med en framväxande global arbetsdelning, där medel- och högavlönade hushåll efterfrågar billig arbetskraft från fattigare länder i sina försök att kombinera familj och arbete (Anderson 2000, Ehrenreich och Hochschild 2003).

Ett riktigt arbete?

På frågan om vilken sorts arbete städning är, ser vi hur RUT blir ett möjligt svar på problemet som lämnats därhän när tvåförsörjarmodellen infördes, nämligen: hur bör det obetalda hemarbetet organiseras? RUT formuleras helt enkelt som en lösning på den vändning frågan tagit: när kvinnorna ska ut på arbetsmarknaden (av jämställdhetsskäl, av samhällsekonomiska anledningar och för att det är där de »riktiga«, viktiga uppgifterna finns) behöver någon göra arbetet hemma, det vill

säga det som glömts bort som arbete. I denna diskurs formuleras städning delvis som en tjänst bland andra. Den blir till och med, genom den statliga skattesubventioneringen, extra legitim att leja ut.

Genom RUT-avdraget görs städning således till ett lönearbete: en avgränsad, betald tjänst att utföra i någon annans hem. Samtidigt återstår de problem som jag i detta kapitel har velat peka på som anledningen till städningens ambivalenta status som arbete/icke-arbete: nämligen den särskilda relationen till tid och plats. Att städa i andras hem är ett arbete som mestadels innebär deltid (vilket genererar lägre lön) och långa obetalda resor mellan arbetsplatserna (se Bohlin 2012). Att arbetsplatsen dessutom utgörs av människors privata hem innebär en potentiell utsatthet i relation till arbetsgivaren. Forskning visar exempelvis att det inte är ovanligt med erfarenheter av sexuella trakasserier (se t.ex. Gavanas 2010). Att en allt större andel av RUT-arbetarna utgörs av migranter från fattiga EU-länder och det globala syd illustrerar också hur arbetsvillkor i den globaliserade världsordningen är intimt förbundna med såväl tid som plats.

För den som utför städarbetet är de dåliga arbetsvillkoren alltså ofta relaterade till just tid och plats. Tid och plats syns också vara problemet för personen som köper tjänsten. Vardagsstädning är helt enkelt ingen avgränsad uppgift. Snarare är den något som behöver utföras lite nu och då och hela tiden. Möjligheten att leja ut städningen mot betalning för den som har råd löser således inte helt problemet med gruset i hallen, kladdet under köksbordet och den ständigt igengrodda diskbänken. En städerska kan helt enkelt inte göra det omsorgsarbete som kräver närvaro, känsla och tillgång till såväl tid som plats. Inte heller var det helt eftersträvänsvärt bland de personer jag inter-

vjuade. Snarare fanns en föreställning om vikten av att »ta hand om sin egen skit«, det vill säga att sköta städningen i hemmet själv. I nästa kapitel ska jag därför försöka bena ut vad detta kan tänkas betyda: varför tycks det viktigt att ta hand om sin egen skit? Och vad säger det om städning som syssla?